

Ornitološki pomen gramoznic in glinokopov Krško-brežiškega polja

Ornithological significance of gravel and clay pits at Krško-brežiško polje

Milan VOGRIN, Andrej SOVINC

Večje stoječe vode so na Krško-brežiškem polju prava redkost, saj jih najdemo le v nekaterih gramoznicah, glinokopih in v preostankih savskih mrtvic. Zaradi specifičnih ekoloških razmer so pomemben življenjski prostor številnih rastlinskih in živalskih vrst. V regionalnem pogledu jih uvrščamo med redke in ogrožene biotope, zato je njihovo ohranjanje v okviru naravovarstvenih prizadevanj posebnega pomena.

POMEMBNEJŠE GRAMOZNICE IN GLINOKOPI

Gramoznice in glinokopi so antropogenega nastanka. Pogostejše so predvsem gramoznice, ki izkoriščajo prodne savske nanose, v povprečju debele 5 do 13 metrov in več. Prod prevladuje na desnem bregu Save in v širšem pasu ob reki sami, kjer je tudi več gramoznic.

Največja delujoča gramoznica je Šodrjama v Vrbini ob Savi. V njej sta dve večji vodni površini, ki skupaj merita vsaj 5 ha. Brežine so v večji meri strme, voda je do nekaj metrov globoka in niha s podtalnico, visoke vode narasle Save pa gramoznico občasno preplavljajo. V Vrbini je še nekaj manjših divjih gramoznic v različnih fazah sanacije in zaraščanja, vendar brez stalne vodne površine.

Pomembnejše gramoznice z jezerci podtalnice so še pri Krški vasi sredi obdelanih polj. V večji aktivni gramoznici je jezero na najnižjem delu dolgo okoli sto metrov in do nekaj deset metrov široko. V njeni bližini je še ena starejša in nekoliko manjša gramoznica, ki se intenzivno zarašča z vegetacijo, rabi pa kot odlagališče odpadkov.

Na levi strani reke Save so pritoki iz terciarnih goric prinašali finejši drobir. Brežiška ravan je tako bolj ali manj ilovnata, na območju pa je bilo več glinokopov. Največji opuščeni glinokopi, zaliti z vodo, so za opekarno v Šentlenartu pri Brežicah. Tu zbujata pozornost dve glinokopni jezери, večje je dolgo dobrih 500 metrov in ponekod do 100 metrov široko, v neposredni bližini pa je še eno nekoliko manjše jezero. Glinokope obdaja pestra drevesna in grmovna vegetacija, vendar je obrežna vegetacija večjega glinokopa zaradi ribolova v večji meri odstranjena.

METODA DELA

V dveh terenskih dneh, 10. in 11. junija 1993, smo Andrej Hudoklin, Franci Kranjc in Milan Vogrin in potem še 19. julija 1993, v času Mednarodnega mladinskega ekološkega tabora Krka 93, s pomočjo daljnogledov ter po petju in oglašanju popisovali ptice, registrirane na območju gramoznic, glinokopov in v približno 50-metrskem okoliškem pasu. Opazovanja so bila opravljena priložnostno, zato smo zbrali le kvalitativne podatke. Podatki so obogateni še s terenskimi zaznamki Janeza Gregorija (22. 7. 1993), Francija Kranjca (12. 3., 3. 4., 11. 11., 25. 12. 1992 in 12. 6., 5. 7., 18. 7., 23. 7. 1993) in Andreja Sovinca (21. 5. 1993).

3. SISTEMATSKI PREGLED

V sistematskem pregledu je zaradi podobnosti opazovanih habitatov podan skupen pregled vseh evidentiranih vrst v gramoznicah in glinokopih.

ČOPASTI PONIREK *Podiceps cristatus*

V gramoznici v Vrbini je bil opažen en osebek (21. 5. 1993).

MALI PONIREK *Tachybaptus ruficollis*

V gramoznici v Vrbini sta bila 3. 4. 1992 dva osebka, 5. 7. 1993 pa trije.

VELIKI KORMORAN *Phalacrocorax carbo*

Skupini velikih kormoranov sta bili opazovani v gramoznici v Vrbini 11. 11. 1992 (15 osebkov) in 25. 12. 1992 (37 osebkov).

SIVA ČAPLJA *Ardea cinerea*

Tri so bile v gramoznici Vrbina 12. 6. 1993.

MLAKARICA *Anas platyrhynchos*

Gramoznica pri Krški vasi (22. 6. 1993).

NAVADNA POSTOVKA *Falco tinnunculus*

Pri gramoznici pri Krški vasi smo opazovali en osebek (11. 6. 1993).

FAZAN *Phasianus colchicus*

Velika monokulturna polja mu ne dajejo dovolj zaščite. Zadržuje se po robovih in bregovih gramoznic.

MALI DEŽEVNIK *Charadrius dubius*

Par malih deževnikov je bil opažen na prodišču ob gramoznici pri Krški vasi (22. 6. 1993).

NAVADNA ČIGRA *Sterna hirundo*

Par navadnih čiger se je spreletaval nad gramoznicami pri Krški vasi (22. 6. 1993).

GRIVAR *Columba palumbus*

Videli smo ga 11. 6. 1993, ko smo ga splášili v gramoznici pri Krški vasi. Verjetni gnezdilec gramoznic.

DIVJA GRLICA *Streptopelia turtur*

Tudi njo smo splášili 11. 6. 1993 v isti gramoznici, 21. 5. 1993 so bile opazovane tri ptice v gramoznici Vrbina.

VODOMEČ *Alcedo atthis*

Zanesljivo gnezdi v gramoznici v Vrbini, kjer je na robovih več gnezdilnih rovov (21. 5. 1993). Prvo spomladansko opažanje: 12. 3. 1992.

SMRDOKAVRA *Upupa epops*

En osebek je bil opažen v Vrbini (21. 5. 1993).

Foto 1. Gramoznica pri Krški vasi. Junij 1993. (A. Hudoklin)
Photo 1. Gravel pit at Krška vas. June 1993. (A. Hudoklin)

VELIKI DETEL *Dendrocopus major*
Registriran ob vseh obiskih.

VIJEGLAVKA *Jynx torquilla*
V obrežnem pasu ob gramoznici v Vrbini je 21. 5. 1993 pel en osebek.

POLJSKI ŠKRJANEC *Alauda arvensis*
11. 6. 1993 smo ga splašili z roba gramoznice pri Krški vasi.

KMEČKA LASTOVKA *Hirundo rustica*
Opazovane med hranjenjem nad vodno površino.

MESTNA LASTOVKA *Delichon urbica*
Velja enako kot za kmečko lastovko.

BREGULJKA *Riparia riparia*
V steni gramoznice v Vrbini gnezdi manjša kolonija breguljk, po naši oceni vsaj 10 parov. Kolonija je v neposredni bližini območja eksploatacije. Zadnjič opažene v gramoznici 23. 7. 1993 (14 os.).

BELA PASTIRICA *Motacilla alba*
Pogosta vrsta. 10. in 11. 6. 1993 smo opazovali prvoletne osebkke.

MALI SLAVEC *Luscinia megarhynchos*
Malega slavca smo poslušali pri Šentleartu 10. 6. in 22. 6. 1993 pri Krški vasi.

PROSNIK *Saxicola torquata*
Pogost zlasti v gramoznici pri Krškem. 11. 6. 1993 smo ga videli s hrano za mladiče. Gnezdi po zaraščenih predelih, največkrat bregovih gramoznic.

KOS *Turdus merula*
Registriran ob vseh obiskih.

MOČVIRSKA TRSTNICA *Acrocephalus palustris*
21. 5. 1993 je bil na obrobju gramoznice v Vrbini registriran pojoč samec.

REČNI CVRČALEC *Locustella fluviatilis*
21. 5. 1993 sta dva osebkka pela v neposredni bližini gramoznice v Vrbini.

ČRNOGLAVKA *Sylvia atricapilla*
Splošno razširjena gnezdilka.

RJAVA PENICA *Sylvia communis*
Tri pojoče samce smo 11. 6. 1993 poslušali v gramoznici pri Krški vasi.

RJAVI SRAKOPER *Lanius collurio*
11. 6. 1993 smo ga videli s hrano v gramoznici pri Krški vasi.

SIVA VRANA *Corvus cornix*
Pogosta vrsta okoliških površin.

POLJSKI VRABEC *Passer montanus*
Registriran ob vseh obiskih, običajno v skupinah.

LIŠČEK *Carduelis carduelis*
V gramoznici pri Krški vasi sta 11. 6. 1993 pela dva samca.

GRILČEK *Serinus serinus*
Par je bil opažen v Vrbini 21. 5. 1993.

NAVADNI REPNIK *Carduelis cannabina*
Poslušali smo ga 11. 6. 1993 pri Krški vasi, pela sta dva osebkka.

RUMENI STRNAD *Emberiza citrinella*
Enega pojočega samca smo registrirali 11. 6. 1993 v gramoznici pri Krški vasi.

4. RAZPRAVA

V gramoznicah in glinokopih na Krško-brežiškem polju je bilo med priložnostnimi opazovanji v letu 1993 odkritih 34 vrst ptic. Zbranih podatkov je vsekakor premalo, da bi lahko podali celovito sliko avifavne teh objektov, kar še posebej velja za obdobje preleta in selitve ptic. Terenska opazovanja so bila opravljena le v gnezditveni sezoni.

Kljub razmeroma nizkemu številu odkritih vrst, ki so navezane predvsem na vodno površino in brežine, pa je med njimi 13 vrst, ki so uvrščene na najnovejši Rdeči seznam ogroženih ptičev v Sloveniji (Gregori, Matvejev, 1992), kar daje tem bioto-

pom še večji naravovarstveni pomen. Med ogroženimi vrstami iz Rdečega seznama je bil ugotovljen vodomec, med ranljivimi siva čaplja, navadna postovka, mali deževnik, divja grlica, smrdokavra, vijeglavka, poljski škrjanec, rečni cvrčalec, rjava penica in rjavi srakoper, med redkimi vrstami pa navadna čigra.

Posebej pomembno je odkritje gnezditvene kolonije breguljk v gramoznici v Vrbini. Breguljka je v Sloveniji le lokalno razširjena gnezdilka, predvsem v severovzhodnem delu kolonije na področju Spodnje Save pa so bile odkrite šele pred kratkim. Znano je, da se breguljke lahko naselijo le v stenah z določeno granulometrijsko in geološko sestavo peska in proda, zato ima gramoznica v Vrbini še toliko večji pomen kot ustrezno nadomestno gnezdišče, saj so preostala gnezdišča ob spodnji Savi ogrožena zaradi hidrotehničnih del.

V obravnavanih objektih gnezditva še dve vrsti, ki sta močno prizadeti ob različnih posegih na vodotokih. To sta vodomec in mali deževnik. Vodomec tako kot breguljka gnezdi v strmih stenah erozijskih zajed, ki izginjajo zaradi sanacije brežin in regulacijskih ukrepov, dodatno pa ga ogroža tudi vse bolj onesnažena voda v rekah. Mali deževnik, ki gnezdi na prodiščih, pa je ogrožen predvsem zaradi izkoriščanja gramozna iz rečnega korita in različnih oblik človekove dejavnosti ob reki.

Favnistično zanimiva so tudi opazovanja para oziroma dveh odraslih čiger v gramoznici pri Krški vasi in ob Savi v času gnezdenja. Gnezdenje navadnih čiger v Sloveniji je znano le iz Sečoveljskih solin in posameznih kolonij v severovzhodni Sloveniji. Obravnavane gramoznice bi z ustrezno ureditvijo različnih habitatov lahko postale tudi primeren gnezditveni objekt. Naravovarstveno pomembne so tudi gole peščene in s pionirsko vegetacijo zaraščene površine na območju gramoznic. Tu se prehranjujejo številne ptice pevke, nekatere pa tudi gnezdiijo, tako npr. prosnik, rjava penica in rjavi srakoper. Slednja sta na Rdečem seznamu ogroženih ptic pri nas

(Gregori, Matvejev, 1992), kar velja tudi za rečnega kobilčarja, ki gnezdi v topolovem nasadu, ki obdaja gramoznico v Vrbini.

Spisek vrst, ki gnezdiijo v tukajšnjih gramoznicah in glinokopih, bi bil večji, če ne bi bilo tako očitnega antropogenega vpliva. Eksploatacija gramozna povzroča hrup, dviguje prah, težka vozila pa še dodatno motijo ptice. Nekateri objekti so razmeroma majhni, tako da za ptice ni ustreznih refugijev ob gradbenih delih, ki potekajo v gramoznicah. Neustrezno oblikovane brežine onemogočajo razvoj vegetacije, ki je nujno potrebna za naselitev nekaterih vodnih vrst, ponekod pa človek še dodatno krči zarast brežin (ribiči ob glinokopu v Šentlenartu). V nekatere objekte so bile vložene tudi ribe, tako da ribiči s pogostim ribolovom v času gnezdenja vznemirjajo ptice, tako kot kopalci in drugi obiskovalci, kar vpliva na manjšo pestrost in številčnost ptičjih vrst.

O regionalnem naravovarstvenem pomenu teh površin pričajo tudi rezultati ornitoloških raziskav, ki so bile v preteklih letih opravljene v tukajšnjih gramoznicah (Štromar, L., 1979, 1980, 1981). Tako so bili med preletnimi gosti registrirani mali ponirek *Tachybaptus ruficollis*, siva čaplja *Ardea cinerea*, rjavi lunj *Circus aeruginosus*, mokož *Rallus aquaticus*, zelenonoga tukalica *Gallinula chloropus* in črna štokrlja *Ciconia nigra*, kar kaže na potrebo po nadaljnjih raziskavah v negnezditvenem obdobju, ki v teku našega dosedanjega dela ni bil zajet. Med zanimivejšimi gnezdilci, ki so omenjeni v prispevkih dr. Štromarjeve, zbuja pozornost predvsem navadni kupčar *Oenanthe oenanthe*, ki je bil opazovan junija 1978 v gramoznici pri Libnem. Z zasutjem te gramoznice so izginile tudi možnosti za preverjanje tega in še nekaterih drugih podatkov o tukajšnjih gnezdilcih. Že dr. Štromarjeva je opozorila na negativne vplive zasipavanja gramoznic in sekanja obrežne vegetacije na gnezdeče ptice pevke, kar je podkrepila tudi s primerjavami števila gnezdečih parov nekaterih vrst ptic v letih pred in po zasutju in sanaciji gramoznic.

5. NARAVOVARSTVENE USMERITVE

Glinokopi in gramoznice z vodnimi površinami imajo danes kljub konfliktnim načinom uporabe velik pomen kot življenjski prostor različnih vrst, zato je treba naravovarstvena prizadevanja usmeriti v njihovo ohranjanje oziroma sanacije v sekundarne biotope.

Zavedati se moramo, da takšne drugotne biotope enostavno potrebujemo iz preprostega razloga, ker smo jih v naravi že davno uničili, ali pa jih bomo vsak čas. Največja grožnja so zasipavanja po končani eksploataciji gramozna, še bolj zanesljiv konec gramoznic ob Savi pa prinašajo načrtovana akumulacijska jezera savskih elektrarn.

Treba bo prisluhniti naravi in strokovnjakom ter določene gramoznice spraviti v čim bolj sonaravno stanje. To pomeni ureditev brežin, poljev, zasaditev robnih delov gramoznic, predvsem pa zagotoviti njihovo naravovarstveno namembnost.

Glede na redkost tovrstnih biotopov menimo, da bi bilo treba vse tri obravnavane lokacije v Vrbini, pri Šentlenartu in pri Krški vasi temeljito naravovarstveno ovrednotiti in poiskati možnosti za formiranje sekundarnih biotopov.

Takšne razvojne opredelitve so v odnosu do drugih porabnikov prostora gotovo konfliktna, zato je treba izdelati sanacijske programe, ki bodo sprejemljivi za vse – naravo in človeka.

Ribniki z intenzivnim vlaganjem in ribolovom, ki jih poznamo za Šentlenartom in v Vrbini s stalno prisotnostjo človeka, ne zagotavljajo normalnih življenjskih možnosti, ki bi omogočale naravno sukcesijo sekundarnih biotopov. Podobno je z gramoznico pri Krški vasi, ki jo ogrožata zasipavanje in onesnaževanje.

Rešitev v odnosu do ribištva in rekreativnih dejavnosti lahko zagotovi ločevanje namembnosti posameznih biotopov oziroma gramoznic in glinokopov. Kompromis je mogoč, ker so problematične lokacije dovolj velike oziroma je v vseh primerih več

ločenih vodnih površin, v okviru katerih se lahko opredeli njihova različna namembnost. V večjih biotopih pa se problem lahko rešuje tudi s predeljevanjem obale na odseke z naravovarstveno, ribiško in rekreativno namembnostjo.

Sekundarni biotopi, kot so npr. zalite gramoznice, veljajo v kulturni krajini za območja z največjo pestrostjo rastlinskih in živalskih vrst. Sekundarni biotopi pa naj ne bi bili sami sebi namen, v njih je prostor tudi za človeka, vendar mora vanje stopati tako, da je čim manj moteč in opazen, saj bo le tako lahko spoznal njihovo bogastvo in pomen.

LITERATURA

GREGORI, J., MATVEJEV, S. (1992): Rdeči seznam ogroženih ptičev v Sloveniji. Varstvo narave 17: 29-39

ŠTROMAR, L. (1979): Ornitološka istraživanja u okolici NE Krško I. Ekološka istraživanja u okolici NE Krško I. Prirodoslovno-matematički fakultet Zagreb. Biološki odjel, pp. 196-221.

ŠTROMAR, L. (1980): Ornitološka istraživanja u okolici NE Krško II. Ekološka istraživanja u okolici NE Krško II. Prirodoslovno-matematički fakultet Zagreb. Biološki odjel, pp. 253-280.

ŠTROMAR, L. (1981): Ornitološka istraživanja u okolici NE Krško III. Ekološka istraživanja u okolici NE Krško III. Prirodoslovno-matematički fakultet Zagreb. Biološki odjel, pp. 285-305.

POVZETEK

Na območju prodatih savskih nanosov Krško-brežiškega polja je več gramoznic. Največja med njimi je v Vrbini ob Savi. Tu sta dve ločeni vodni površini, ki skupaj merita okoli 5 ha. Večji gramoznici sta še pri Krški vasi sredi obdelanih polj.

Brežiško ravan na levi strani Save sestavljajo pretežno ilovnata tla, kjer je v preteklosti delovalo več glinokopov. Največji opuščeni glinokopni jezeri sta za opekarno v Šentlenartu pri Brežicah.

Med priložnostnimi opazovanji v treh terenskih dneh v juniju in juliju 1993 so bili zbrani podatki o avifavni teh objektov, vključno s približno 50-metrskim okoliškim pasom. Podatki so dopolnjeni

še z zapiski drugih naključnih popisov, kljub temu pa še ni mogoče podati podrobnejše slike o pticah teh objektov. To še posebej velja za obdobje preleta in selitve ptic.

Zaradi podobnosti habitatov je podan skupen spisek ugotovljenih vrst v gramoznicah in glinokopih obravnavanega predela. Skupno je bilo registriranih 34 vrst, med njimi tudi vrste z Rdečega seznama ogroženih ptic (breguljka, mali deževnik, vodomec, črna štoklja, kozača, siva žolna, srednji detel, navadna kanja, duplar in rečni kobiličar). Posebej pomembno je odkritje gnezditvene kolonije breguljk v gramoznici v Vrbini, kjer je v letošnjem letu gnezdilo vsaj deset parov. Med pomembnejše gnezdilce sodita tudi vodomec in mali deževnik, zaraščene povišine na obrobju objektov pa so življenjski prostor predvsem ptic pevk.

Različne oblike človekovih dejavnosti zmanjšujejo pestrost in številčnost vrst v gramoznicah in glinokopih. S primerno ureditvijo objektov po končanih eksploatacijskih delih bi lahko tu nastali pomembni sekundarni biotopi za številne živalske in rastlinske vrste. Za vse obravnavane lokacije gramoznic (v Vrbini in pri Krški vasi) in glinokopov (v Šentlenartu) je podan predlog za nadaljnje raziskave in njihovo ureditev v sekundarne biotope.

SUMMARY

In the area of the Sava's alluvial deposits at the Krško-brežiško polje there is a number of gravel pits, the largest among them situated at Vrbina by the Sava river. It has two separate water surfaces, which together cover about 5 ha. Somewhat larger gravel pits are situated also near Krška vas in the middle of cultivated fields.

The Brežice plain on the left bank of the Sava river consists predominantly of clayey ground, where a number of clay pits have been exploited

in the past. The largest abandoned clay pit lakes are behind the brickworks at Šentlenart near Brežice.

During the observations in three field days in June and July 1993, a number of data regarding the avifauna of these pits, including 50 m wide strips around them, were collected. Although the data are supplemented with other chance observations as well, no detailed picture about the birds of this area can be presented, and even less for their passage and migration periods.

Considering that the habitats are very much alike, a joint list of recorded species in gravel and clay pits is presented. Altogether, 34 species were recorded, among them the birds from the Red List of Endangered Species (Sand Martin, Little Ringed Plover, Kingfisher, Black Stork, Ural Owl, Grey-headed Woodpecker, Middle Spotted Woodpecker, Buzzard, Stock Dove and River Warbler). Particularly important is the discovery of the Sand Martin's breeding colony in the Vrbina gravel pit, where at least 10 pairs bred this year. Among the more significant breeders, there are the Kingfisher and the Little Ringed Plover, while the overgrown surfaces on the edges of these pits represent the habitats used predominantly by Passeriformes.

Various forms of man's activities have greatly reduced the variegation and the number of species at these pits. If suitably rearranged after their exploitation, some important secondary biotopes for numerous animal and plant species could be made here. For all dealt with locations of gravel pits (at Vrbina and near Krška vas) and clay pits (at Šentlenart), a proposal for additional research and their transformation into secondary biotopes is presented.

Milan Vogrin, Hotinja vas 164/a, 62312 Orehova vas

Andrej Sovinc, Pod kostanji 44, 61000 Ljubljana

Iz ornitološke pozabe From the ornithological oblivion

Toda vrtno se topolu v goste. V južnejšem predelu je prevladoval mlajši nasad nekaj let starih drevesc. Neizmerno otožen je bil prizor vzdolž v neskončnost razpotegnjenega kolovoza. Pod pomladno svežino topolovih krošenj se je samopašno, s paleto prelestno zamolklih tonov in poudarjeno ubito rumeno barvo, bohotila jesen. Vršički zlate rozge in drugega ščavja so povešeni omagali, pritlehno listje, temno rjavo in s črnimi pegami, pa je bilo prhko kot zoglanel papir. Veliki plahutasti listi lapuha so iznakaženi ponazarjali pravljico grozljive prizore. V tem podrastnem pecku ni bilo videti nobene žuželke in ni bilo slišati nobene ptice. Bilo je tiho kot jeseni, le gozdarski delavci so veselo klepetali, naznanjujoč strupen dež. V potoku so prali škropilne naprave in strup mešali z vodo.

Odlomek iz Prelestnih prikazni I. Geistra, kjer je opisana Vrbina